

A 13. századi premontrei monostorjegyzékek magyar vonatkozásairól*

A 12–13. század a premontrei szerzetesrend magyarországi történetének első és legjelentősebb virágkora volt. Az ismeretlen időpontban történt váradhegyfoki és a megbízható okleveles adatok által 1264-re keltezett csóti (csúti) alapítás között eltelt időszakban a magyar királyok és a legelőkelőbb nemzetségek több, mint három tucat monostort létesítettek az országban a fehér kanonokok számára. Középkorkutatásunk ennek ellenére kevéssé méltatta figyelemre a rend hazai történetének első időszakát, s napjainkig csupán egyetlen olyan önálló tanulmány született, amely tudományos színvonalon foglalkozik ezzel a témával: Oszwald Ferenc széles körű forráskutatáson alapuló, nagy hatású cikke, amelyet szerzője 1957-ben tett közzé a *Művészettörténeti Értesítő* hasábjain.¹ Az elmúlt négy és fél évtized eredményeit annak ellenére sem rögzíti összefoglaló dolgozat, hogy az ötvenes évek óta nemcsak középkori régészetünk fejlődött nagyot, hanem a rendelkezésre álló írásos források *corpusa* is bővült.

A korai premontrei rendtörténet kutatása terén a magyar medievisztika hagyományos forráshiányát még tovább súlyosbítja, hogy – mint azt Fügedi Erik megállapította – a nem királyi monostoralapításokat a 15. század előtt jobbra csak akkor foglalták írásba, ha azt a nemzetségi örökösödés rendszere indokolta.² A premontrei rendházak eredetileg is gyér okleveles anyagában a tatárjárás valószínűleg különösen súlyos pusztítást vitt végbe:³ a fehér kanonokok közösségei szívesen települtek utak, útkereszteződések közelébe, így nyilván fokozottan

---

* Jelen munkám 2001 tavaszán benyújtott, A premontrei szerzetesrend megtelepedése az Árpád-kori Magyarországon c. szakdolgozatom második fejezetének rövid összefoglalását adja. Téma-vezetőmnek, Bertényi Iván tanszékvezető egyetemi tanárnak ezúton is szeretnék köszönetet mondani. Köszönettel tartozom továbbá Michel Popoffnak, a párizsi Nemzeti Könyvtár fősztályvezetőjének, akinek személyes közbenjárása lehetővé tette, hogy a könyvtár régikönyv-anyagát használva gyarapíthassam dolgozatom forrásbázisát.

1 *Oszwald Ferenc*: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 1957. 231–254.

2 *Fügedi Erik*: Sepelierung corpus eius in proprio monasterio. A nemzetségi monostor. *Századok* 1991. 35–66.

3 Vö. IV. Béla király 1255. évi privilegiálisának megjegyzésével a szepesi káptalan 1392. febr. 17-i átírásában, amelyben az uralkodó elmondja, hogy a jászói rendház okleveleit „in fornacis feruore

ki voltak szolgáltatva az ország belsejébe behatoló ellenségnek. Cseppet sem meglepő, hogy a régészeti kutatás az 1235. évi rendi összeírás által említett magyarországi monostorok legtöbbször jelentős 13. század közepi építkezéseket mutatott ki. A hazai premontreiek Árpád-kori történetének tehát különösen fontos kútfői a magyar cirkária monostorait is említő pápai oklevelek és a központi rendi monostorjegyzékek.

A *Dominus Praemonstratensis* címen tisztelt rendfőnök vagy a generális káptalan utasítására készített katalógusok eredeti célja az volt, hogy Európa-szerte az összes premontrei monostort számba véve megkönnyítsék a hatalmas szervezet kormányzását. Legtöbbször eredetileg a prémontréi rendház levéltára őrizte, ám amikor az anyaapátságot 1790-ben, a francia forradalom idején megtámadták és elpusztították, archívumának maradéka szétszóródott. Az 1940-es évek derekáig a szaktudomány egyetlen eredeti monostorjegyzékről sem tudott, amikor azonban a második világháború után megindult a korai rendtörténet forrásainak szisztematikus kutatása, alig tíz esztendő leforgása alatt kilenc középkori premontrei katalógus került elő a legkülönbözőbb rendházak levéltári anyagából. E kilenc jegyzékből négynek a magyar vonatkozású anyagát Oszwald is közölte. A maradék ötről azonban annak ellenére sem vesz tudomást a hazai medievisztika, hogy azokat Norbert Backmund windbergi kanonok mérvadó egyetemes rendtörténetének⁴ 1956-ban megjelent harmadik kötete is részletesen tárgyalja. Idehaza csupán egyetlen olyan feldolgozás készült, amely a ninivei, heiligenthalai, tongerlooi és Pagius-féle jegyzékek Oszwald által népszerűsített szövegrészein túlmenően merít a 13. századi rendi katalógusok anyagából: Györffy György műve, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* – ám Györffy is csak a schäftlarni apátság levéltárában fennmaradt összeírás adatait közli, s azokat is csak a hatalmas topográfiai kézikönyv-sorozat második kötetétől kezdve.⁵ Rövid dolgozatom célja tehát kettős: egyfelől részletesebben is bemutatni a 13. századi monostorjegyzékek Backmund által *Vetus Registrum*nak nevezett szinoptikus forrás csoportját, másfelől szerény kísérletet tenni a nyugati szakirodalomban eddig közzétett kilenc katalógus magyar vonatkozású anyagának szemmatikai jellegű vizsgálatára, s ennek keretein belül néhány megjegyzést fűzni az idehaza a 14. századi rendtörténet kulcsfontosságú kútfőjeként számon tartott Pagius-féle jegyzék forrásértékéhez és használhatóságához.

A ma ismert legkorábbi premontrei monostorjegyzékeket a *Liber monumentorum ecclesie Sanctorum Cornelii et Cypriani iuxta Ninive* címen ismert 15.

---

furor supradictorum impyorum [sc. Tartarorum – K. T.] succendisset”. Magyar Országos Levéltár, Diplomatai Levéltár (= MOL DL) 425.

4 *Norbertus Backmund*: *Monasticon Praemonstratense, id est historia circariarum atque canonicarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis*. I–III. Straubing, 1949–1956. és I/1–2. New York–Berlin, 1983.²

5 *Györffy György*: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp. 1963–1998., II. 394. és 423., III. 98., 105., 182. és 237., IV. 534., 567. és 713–714.

századi kódex őrizte meg. Az eredetileg minden bizonytalansággal levéltári segédkönyvként használt, két részből álló munkát az teszi különösen értékesé, hogy számos, időközben megsemmisült oklevél regesztáját tartalmazza. Első fejezete, az ún. Első ninivei katalógus csupán a váradhegyfoki apátságot említi a magyarországi premontrei monostorok közül: szűkszavú adatából mindössze annyi derül ki, hogy a mondott rendház a katalógus összeállításakor, a 13. század első harmadának közelebről meg nem határozható évében már fennállt.⁶ Ez viszont nem újdonság, hiszen Raphael van Waefelghem már évtizedekkel a Ninivei kódex felfedezése előtt, pusztán a Premontrei halottaskönyv adatai alapján bebizonyította, hogy a váradhegyfoki monostor 12. századi alapítású.⁷

A hazai kutatás szempontjából sokkal fontosabb kútfő a kódex második fejezete, vagyis a Második ninivei katalógus, amelyre éppen Oszwald már idézett tanulmánya hívta fel történetíróink figyelmét. Ez utóbbi jegyzék két magyar vonatkozású regesztát is tartalmaz: közülük azt, amely Frigyes hamborni apát 1235. évi vizitációs körútjának állomásait felsorolva az akkoriban fennállt hazai premontrei rendházak többé-kevésbé teljes lajstromát nyújtja, a tekintélyes rendtörténész szó szerinti átírásban közölte cikke függelékében.⁸ A Második ninivei katalógus másik magyar vonatkozású regesztáját, amely arról számol be, hogy 1234-ben András váradhegyfoki kanonok szerkönyveket vitt apátsága szá-

⁶N. Backmund: i. m. III. 385.

⁷Raphael van Waefelghem: L'Obituaire de l'abbaye de Prémontré. Louvain, 1913. 54.

⁸Oszwald F.: i. m. 237. – Oszwald F. megállapítja, hogy „hiányzanak a katalógusból: Bény és Margitsziget, mint amelyek akkor már léteztek”. Györffy Gy. viszont úgy véli, hogy a Második ninivei katalógus összeállításakor még mindkét monostor a bencés rend kezén volt (Györffy Gy.: i. m. II. 228. és IV. 652.). Györffy Gy.-t ezúttal talán Alojz Habovštiak véleménye is befolyásolta, hiszen a szlovák régész volt az első, aki felvetette, hogy a bényi monostor eredetileg bencés szerzeteseknek adhatott otthont. A *Habovštiak* szerint a rendházat 1135-ben, vagyis a premontrei rend magyarországi elterjedése előtt alapították (Alojz Habovštiak: Frühmittelalterliche Wallanlage und romanische Bauten in Biňa. Nitra, 1966. 16.), csakhogy az általa meghatározott alapítási dátum Hont-Pázmány nb. Lampert comes 1135. évi, kétszeres átiratban ránk maradt oklevelének (MOL DL 5775.) félreértéséből adódik: ebben az iratban ugyanis nem a bényi monostorról van szó, hanem a bozóki bencés monostornak adott bényi földekről („comes Lambertus cum uxore sua Sophia et filio suo Nicolao [...] in predio suo quod vocatur Bozouk [...] coenobium construxerunt, hec igitur sunt nomina prediorum quibus ditata est ecclesia eadem [...] octauum predium Byn rex Stephanus dedit filio Hunt iuxta fluuium Gron decem aratrorum feno et nemore Byn nominato”). A kirívóan rossz forrásadottságok miatt a Második ninivei katalógusban szereplő monostorok közül egynél sem zárhatjuk ki az ordóváltás lehetőségét, de bebizonyítani sem tudjuk sehol, leszámítva Bozókot, Almást és Meszest. A kurrens hazai szakirodalom ennek megfelelően Oszwald nézetét osztja: *Hervay Ferenc Levente* sem Bény, sem Margitsziget esetében nem számol bencés előzményekkel (*Hervay Ferenc Levente*: Premontreiek. In: Korai magyar történelmi lexikon. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Bp. 1994. 558. és *Uő*: A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon. In: *Paradisum plantavit*. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 2001. 483. és 502.). Margitsziget esetében hasonló véleményen van *F. Romhányi Beatrix* is (*F. Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus. [Bp.] 2000. 15.).

mára a premontrei anyaházból, a közelmúltban tette itthon is könnyen hozzáférhetővé Jakó Zsigmond.⁹

A Második ninivei katalógus jelentős magyar anyagát a hazai kutatás részletesen elemezte és napjainkban is széleskörűen használja. Merőben más a helyzet a Backmund által *Vetus Registrum*ként emlegetett három jegyzék esetében. A Schäftlarni, az Ursbergi és a Vincentinus-féle katalógusokat, amelyek olyan egyértelmű szövegrokonságot mutatnak, hogy a bajor rendtörténész nem is önálló forrásoknak, hanem egyazon dokumentum három másolatának tekinti őket,¹⁰ a magyar szaktudomány Györffy visszhang nélkül maradt kísérletét leszámítva soha nem is próbálta hasznosítani.

A Schäftlarni és az Ursbergi katalógus a Niniveiekhez hasonlóan provenienciájáról kapta közkeletű nevét. Az előbbi – írásképéből ítélve 1270 körül lejegyzett – keltezetlen eredetiben maradt ránk, amelyet jelenleg a *Bajor Állami Levéltár* őriz, az utóbbinak azonban csak szintén dátum nélküli, 14. századnak mondott, s a *Bajor Állami Könyvtár* gyűjteményében elhelyezett másolatát ismerjük.¹¹ Mindkét jegyzéket Backmund publikálta elsőként. A *Vetus Registrum* harmadik katalógusát Leo Santifaller fedezte fel Nikolaus Liebental boroszlói kanonok 16. század végi másolati könyvében. A jegyzék tudományos elnevezése a boroszlói premontrei apátság patrónusára, Szent Vincére utal. Santifaller a Vincentinus-féle katalógus keletkezésének lehetséges évkörét 1260 és 1290 közé helyezi.¹² A három jegyzék közeli rokonságát a magyar vonatkozású szövegrészek vizsgálata is igazolja. Nem érthetünk viszont egyet Backmund következő megállapításával: „Osterhoviense [sc. catalogum – K. T.], de quo loquitur Hugo in praefatione suorum Annalium, et cuius MS originale invenire non potuimus, videtur fuisse eiusdem generis.”¹³ Az időközben elveszett Osterhofeni jegyzékre ugyanis nemcsak Charles Louis Hugo rendi annalista hivatkozik, hanem Servais de Lairuelz is, amennyiben az Ursbergi katalógus mellett ezt az összeírást jelöli meg a középkori premontrei rendházak általa készített listájának másik forrásként.¹⁴ Lairuelz azonban a monostorok püspöki főhatóságán kívül azok anyaházát is megadja, s mivel ilyen jellegű adatok a *Vetus Registrum* jegyzékeiben sehol sem szerepelnek, biztosak lehetünk abban, hogy az *Optica regularium* szerzője az eltérő szövegahagyományt képviselő Osterhofeni katalógus alapján rekonstruálta a sok esetben már évszázadokkal korábban megszűnt közösségek filiációs viszonyait.

9 Erdélyi okmánytár. Codex diplomaticus Transsylvaniae. I. Szerk. Jakó Zsigmond. Bp. 1997. 180. (176. sz.)

10 *N. Backmund*: i. m. III. 367.

11 *N. Backmund*: i. m. III. 368.

12 *Leo Santifaller*: Nikolaus Liebentals Kopialbücher des Prämonstratenserstiftes zum heiligen Vinzenz in Breslau. In: Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung. Erg. Bd. XV. (1947) 255.

13 *N. Backmund*: i. m. III. 368. (7. sz. jegyz.)

14 *Servatius de Lairuelz*: *Optica regularium*. Pont-à-Mousson, 1603. 383.

Backmund szerint a három szinoptikus katalógus egymáshoz való viszonya megállapíthatatlan. Mi ezzel szemben – a magyar vonatkozású szöveghelyekben előforduló *errores significativi* vizsgálata alapján – nyugodtan kijelenthetjük, hogy a Vincentinus-féle jegyzék előzménye és talán forrása is volt a Schäftlarninak.

A *Vetus Registrum* három jegyzéke ugyanazt a negyvenhárom magyar monostort említi. Huszonkét rendház betűről betűre ugyanazon a néven szerepel mindháromban, további nyolc pedig jelentéktelen ortográfiai különbségekkel (pl. „i” helyett „y”-nal vagy „s” helyett „z”-vel). A katalógusokban szereplő monostorok közül ötöt még nem tudott egyértelműen azonosítani a kutatás, így korrekt névalakjuk sem ismert. Vizsgálódásunk tehát csak a maradék nyolc, eltérő névalakkal szereplő, ám ennek ellenére biztosan azonosítható rendháznak a *Vetus Registrum* jegyzékeiben előforduló elnevezéseit veszi górcső alá.

Hatszor tapasztalhatjuk, hogy a Vincentinus-féle és az Ursbergi jegyzékek névalakjai megegyeznek, míg a Schäftlarni katalógusé ezekétől eltér, s mind a hatszor az előbbi két listán szereplő forma a helyes vagy legalábbis a kevésbé romlott. A hatból négy esetben paleográfiai okokkal magyarázható betűtévesztést gyaníthatunk a háttérben: különösen sokatmondó hiba a *Bozok* név *Bozobra* és a csornai monostort jelölő *Schirma* alak *Schiruara* való módosítása, de ugyanide sorolható a Vincentinus-féle és az Ursbergi jegyzékekben még *Turoil*-ként szereplő turóci rendház és *Cukinsként* említett kökényesi monostor *Curocl*, illetve *Cuknis* néven való felvétele a Schäftlarni katalógusba. Hibás névetimológiára vezethető vissza a *Samboth* (Zsámbék) forma *Stainbochra* változtatása, sőt az is elképzelhető, hogy a Schäftlarni jegyzék összeállítója Mórighida korrekt lejegyzésű *Mowricida* névalakját is valamiféle latinizáló okoskodással módosította *Mowricidiara*.

Két alkalommal az Ursbergi és a Schäftlarni jegyzékek adata cseng egybe. A hatvani monostor nevében mindkét katalógus ugyanazt a betűtévesztést tartalmazza: a Vincentinus-féle listán *Hotwanként* szereplő rendház nevét *Hocwan* formában hozzák. Csupán egyszer fordul elő, hogy a Schäftlarni és az Ursbergi jegyzékek pontosabb alakot közölnek, mint a boroszlói monostor levéltárában megőrzött összeírás: amikor Lázársziget nevének értelmetlenül hibás latin alakját (*In Suda Lazari*) javítják *Insula Lazarira*, ez viszont annyira kézenfekvő korrekció, hogy semmiképpen sem tekinthetjük a közeli rokonság egyértelmű jelének. A Vincentinus-féle és a Schäftlarni katalógus magyar vonatkozású anyaga tehát egyetlen olyan közös szignifikáns hibát sem tartalmaz, amely ne szerepelne a *Vetus Registrum* valamennyi jegyzékében.

A három lista sok közös *error significativusa* elegendő bizonyítékot szolgáltat a szövegtani rokonságra, az pedig, hogy a Schäftlarni jegyzék újabb, elsősorban másolati hibával magyarázható tévesztéseket is tartalmaz, arra utal, hogy összeállítója közvetve vagy közvetlenül a Vincentinus-féle katalógus anyagából dolgozott. S ez a felismerés nem csupán kritikai szempontból tarthat számot érdeklődésünkre, hanem azért is, mert lehetővé teszi a Nikolaus Liebenthal másolati könyvében fennmaradt lista magyar vonatkozású részletének Santifallerénál pontosabb keltezését. A Schäftlarni katalógus összeállításának idejét Backmund az 1270 körüli

esztendőkből állapította meg. Ekkorra a Vincentinus-féle jegyzéknek már nyilván el kellett készülnie. Vegyük ehhez még hozzá, hogy a *Vetus Registrum* valamennyi tagjában szereplő csóti monostor alapítását IV. Béla király két privilegiálisa alapján az 1264. évre tehetjük,¹⁵ s megvan a *terminus post quem* is: a Vincentinus-féle jegyzék tehát 1264 után, de legkésőbb 1270 körül keletkezhetett.

Az Ursbergi katalógus magyar vonatkozású szövegrészei csaknem betű szerint egyeznek a Vincentinus-féle lista megfelelő locusaival. A *Vetus Registrum* kéziratcsoportjának családfáján mégsem tudjuk egyértelműen elhelyezni: a boroszlói apátság levéltárában megőrzött jegyzéknél, ha csak kicsivel is, de pontatlanabban közli a magyar helyneveket, a Schäftlarni katalógussal való közeli rokonságának kimutatásához pedig a hatvani monostor nevében elkövetett hét-köznapi másolati hibán alapuló egyezés és Lázársziget latin nevének magától adódó korrekciója nem elegendő. Ennek ellenére nem kizárt, hogy a Vincentinus-féle jegyzék anyaga éppen az Ursbergi katalógus közvetítésével került a Schäftlarni összeírásba.

A *Vetus Registrum* jegyzékek vélhetően német anyanyelvű összeállítói feltűnően bizonytalanok a számukra különös és érthetetlen magyar helynevek lejegyzésekor: tollukon *Alska* lesz Almásból, *Ocra* Ócsából, Szalánkemből pedig – helytelen névetimológiával – *Schlanchenmund*. Amennyiben ugyanaz a rendház eltérő névalakkal szerepel a három szinoptikus jegyzékben, a kevésbé romlott szövegű Vincentinus-féle összeírás közléseit javasoljuk kiindulópontként a csakis a *Vetus Registrum* anyagából ismert monostorok névrekonstrukciója és reménybeli azonosítása előtt.

A kutatásnak egyelőre sejtelve sincs, hogy miféle rendházakkal kellene azonosítanunk *Doroza*, *Zenylni*, *Soprizza*, *Albea* és *Magedlin* monostorait. A számos jelentéktelen ortográfiai különbség mellett egyszer még az is előfordul, hogy a *Vetus Registrum* három katalógusa ugyanazon a helyen jelentősen eltérő névalakokat hoz, ám mivel a szinoptikus jegyzékek különben megegyező sorrendben említik a magyar cirkária rendházait, feltételezhetően ebben az esetben is csupán paleográfiai természetű tévesztéssel van dolgunk: a Schäftlarni katalógus *Ovdan*, az Ursbergi *Cudan*, a Vincentinus-féle pedig *Syda* monostorát említi hatodik helyen az egri püspök lelki joghatósága alá tartozó premontrei rendházak sorában. A helynév azonosításához mindenképp azt kell megállapítanunk, hogy a három forma közül melyik lehet a legkevésbé torzult. A Schäftlarni és a Vincentinus-féle katalógusok magyar névanyagának vizsgálata alapján csakis az utóbbi jegyzék *Syda* névformáját tekinthetjük kiindulási pontunknak. Így a Backmund által kínált megoldást elvetve nem Adonnyal azonosítjuk a rejtélyes monostort, hanem Zsidóval, amelyet tehát a *Vetus Registrum* jegyzékei katalógusonként kétszer is hoznak.

A három jegyzék anyagában katalógusonként szintén kétszer szerepel a turóci és a türjei monostor. A turóci prépostságot és a Hont-Pázmány nem kö-

15 Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–III. Ed. Ferdinandus Knauz–Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1874–1924., I. 509. és 514.

zelben emelkedő várát a 13. századi magyar oklevelek is legalább két néven emlegetik:¹⁶ a szinoptikus jegyzékekben szereplő *Turoil* (illetve az ebből torzult *Curocl*) névforma egyértelműen a *Turul* alak származéka, míg a *Thours* (*Thowrs*) forma valószínűleg a máig élő *Turóc* névre vezethető vissza. A türjei monostor esetében szintén érthető az ortográfiai bizonytalanságból fakadó tévedés, hiszen a zalai rendház megnevezése még azokban az oklevelekben is rendkívül változatos, amelyeket éppen a monostor bocsátott ki hiteleshelyi tevékenysége során: Kovács Imre csak a 13. századi hazai iratanyagban nyolc eltérő névformát mutatott ki.¹⁷

Három rendházat titulusukkal adnak meg a *Vetus Registrum* jegyzékei. A Szent Mihály, illetve a Szent Kereszt tiszteletére emelt monostorokat nagy valószínűséggel a katalógusokban egyébként földrajzi névvel is szereplő csornai, illetve leleszi közösségekkel azonosíthatjuk. A mennyei seregek vezetőjének tiszteletére egyedül a csornai monostort szánták a hazai cirkária mintegy negyven rendháza közül, így az egyébként is sokszor megbízhatatlan *Vetus Registrum*nak azt az adatát, amely szerint a Szent Mihály prépostság a váci egyházmegye területén emelkedett, nyugodtan elvethetjük. (A szinoptikus jegyzékek például Leleszt is a váci püspök alá rendelnék, holott ez utóbbi monostor az egri egyházmegyében állt, s királyi egyházként alighanem közvetlenül az esztergomi érsek lelki joghatósága alá tartozott.) A Szent Kereszt tiszteletére ugyan két premontrei konventet is alapítottak Magyarországon az Árpád-korban, de a *Vetus Registrum* összeállításakor ezek közül már csak a leleszi létezett: a nagyolaszi – vagy más néven frankavillai – rendházat igen korán, legkésőbb a 13. század első harmadában elhagyták a fehér kanonokok, s II. András király oklevelének tanúsága szerint a monostor 1230-ban már bencés szerzeteseknek adott otthont.¹⁸ A Szent Ágoston titulusú prépostságot Hervay Ferenc Levente a lázárszigeti rendházzal azonosítja.¹⁹

Más forrásokból ismert és azonosított premontrei monostoraink közül négyet éppen a *Vetus Registrum* anyaga említ először. A darnói, a géderi (gediri), a szaggyúii és a szalánkeméni rendházakról további 13. századi forrásaink közül csak az 1294. évi monostorjegyzékek szólnak. Alapításukat tehát minden eddiginél pontosabban keltezi a *Vetus Registrum* magyar anyagának vélhető keletkezési évköre által kínált *terminus ante quem*: legkésőbb 1270 körül már mind a négy rendháznak léteznie kellett. Ellentétes a helyzet az ivancsi apácázárda esetében, hiszen ennek a rendháznak éppenséggel a legkésőbbi hiteles említését adja a há-

16 Pl. MOL DL 346. és 369. – Vö. *Oszvald F.*: i. m. 249.

17 *Kovács Imre*: A türjei Premontrei Prépostság története. Zalaegerszeg, 1991. (Zalai Gyűjtemény 32.) 4. (4. sz. jegyz.)

18 Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874., XI. 222. és 227. – *C. L. Hugo* felvetését, amely szerint a Szent Kereszt prépostságot az aszódi monostorral kellene azonosítanunk (*Carolus Ludovicus Hugo*: Sacri Ordinis Praemonstratensis annales. I–II. Nanceii, 1734–1736., I. 569.), nem fogadhatjuk el, hiszen ez utóbbi rendházat csak 1688-ban említik először.

19 *Hervay F. Levente*: Szerzetesházak a középkori Baranyában. Baranya 1991. 41.

rom szinoptikus katalógus. A monostort szintén jegyző s Oszvald nyomán idehaza 1320-ra keltezett Pagius-féle lista ugyanis, mint erről lentebb részletesen is szólunk, nézetünk szerint nem tekinthető tudományos hitelűnek.

A *Vetus Registrum* újdonságot jelentő adatai közül talán a horpácsi rendház említése a legmeglepőbb, mivel ezt a monostort a három szinoptikus jegyzéken kívül egyetlen korabeli forrásunk sem hozza. A máig ható rendtörténeti összefoglalások közül Hugóé jelentette ki elsőként, hogy ezen a helyen egykor premontrei rendház állt, ám mindenféle forrásjelzet nélkül,²⁰ s mivel a hazai oklevelés anyag semmit sem tud a fehér kanonokok horpácsi monostoráról, a magyar kutatás hosszú vita után az 1930-as években végérvényesen tévesnek bélyegezte a francia rendtörténész álláspontját.²¹ A *Vetus Registrum* adata azonban egyértelmű bizonyíték a horpácsi premontrei közösség 13. századi létezése mellett, annál is inkább, mert a három szinoptikus katalógus közlését az Osterhofeni jegyzék filológiai módszerekkel rekonstruálható töredéke is megerősíti. Lairuelz a maga *Optica Regularium*ában a horpácsi rendházat a csornai monostor filiájának mondja,²² márpedig nézetünk szerint a 17. századi rendtörténésznek a magyarországi rendházak filiációs rendszerére vonatkozó adatai kizárólag a *Vetus Registrum*tól eltérő szöveghagyományt képviselő Osterhofeni katalógus anyagából származhatnak. Esetünkben ez azt jelenti, hogy a horpácsi premontreiek két, egymástól független, hitelesnek tekinthető forrásban is szerepelnek: létüket ezek után aligha tagadhatjuk.

A *Vetus Registrum* magyar vonatkozású szövegrészeinek összehasonlító vizsgálata részben tehát igazolja Backmund eredeti felvetését: a Vincentinus-féle, az Ursbergi és a Schäftlarni jegyzékek anyaga valóban igen szoros rokonságot mutat, ám az elveszett Osterhofeni katalógust nézetünk szerint nem sorolhatjuk ezekkel egy forráscsaládba. Sajnos a *Vetus Registrum* anyaga hemzseg az olvasati hibákból eredő névírási tévesztésektől, és az egyes monostorok püspöki főhatóságát illetően is sokszor hoz rossz adatot. A három katalógus azonban így is a hazai premontrei rendtörténet igen becses forrása. Igazat kell adnunk a bajor rendtörténésznek, aki szerint „in nostris catalogis [...] nulla insertio est sine fundamento in re”:²³ nem valószínű, hogy a semmiféle jobbiztosító jelleggel fel nem ruházott listák szerkesztői olyan helyeket is felvettek volna a jegyzékekbe, ahol nem létezett premontrei rendház. Annál gyakoribb azonban a *Vetus Registrum* anyagában a hibás névalakokkal való kétszeri említés.

20 C. L. Hugo: i. m. I. 837.

21 Antonius Horváth: Ad bibliographiam monasteriorum ex Hungaria. Analecta Praemonstrantensia 1931. 190. – A. Horváth véleményét osztotta Oszvald F. is (i. m. 233.). Újabban Bazsó Gábor szólott hozzá részletesen a kérdéshez, megállapítva: „a [premontrei – K. T.] rend 13–14. századi katalógusaiban nem szerepel horpácsi prépostság, ebből következően olyan akkoriban nem létezett”. (Bazsó Gábor: Sopronhorpács, plébániatemplom. Bp. 1995. [Lapidarium Hungaricum 3. Győr–Moson–Sopron megye I.] 18.)

22 S. de Lairuelz: i. m. 410.

23 N. Backmund: i. m. I/2. 531.

A *Catalogi Recentiores* csoportjába Backmund szintén három jegyzéket sorol: eredetiben ezek sem maradtak fenn, mind a három másolat. A Windbergi katalógust egy 14. század végi átírás őrizte meg számunkra, míg a Heiligenthal lista ma ismert kézírata 1458-ban kelt. A Tongerlooi jegyzéknek három példányról tudunk: ezek közül kettő a katalógus nevében is szereplő belgiumi rendház levéltárából került elő, a harmadik pedig az averbodei monostor gyűjteményéből. A három jegyzék magyar vonatkozású részletei pontosan keltezettek: a Heiligenthal, a Tongerlooi és a Windbergi katalógus a monostoraink lajstromához többé-kevésbé szó szerint ugyanazt a bevezetést fűzi – hogy ti. az 1294. évi generális káptalan a magyar rendtartomány valamennyi rendházát öt csehországi és morvaországi apát felügyeletére bízta, mert a hazai prépostok nem teljesítették vizitációs kötelezettségeiket²⁴ –, majd ezek után mind a három katalógus az új anyagházak rendjében közli a magyar prépostságok listáját. A Heiligenthal és a Tongerlooi jegyzékeket idehaza Oszvald közölte,²⁵ a Windbergi pedig ezekhez képest nem tartalmaz jelentős eltéréseket.

Ákárcsak a *Vetus Registrum* szinoptikus katalógusait, az 1294. évi generális káptalan döntését kiegészítő jegyzékeket is összeköti a számos közös névívási hiba és a magyar monostorok azonos sorrendű közlése. Az viszont első ránézésre igen meglepő, hogy a Jean Le Paige 17. századi rendtörténész által készített, s összeállítója szándéka szerint az 1320 körüli állapotokat rekonstruáló katalógus²⁶ magyar fejezetének harminckilenc sorából harmincnyolcban pontról pontra ugyanaz a rendházak sorrendje, mint a *Catalogi Recentiores* három listáján, sőt ugyanazok a szignifikáns hibák is köszönnek vissza. Ezt csak egyféleképpen lehet magyarázni: Le Paige egyik magyar vonatkozású forrása nyilván éppen az 1294. évi generális káptalan döntéseit dokumentáló eredeti jegyzék valamelyik másolata volt. De mi a helyzet a Pagius-féle katalógus maradék öt sorával? Az itt szereplő, Szent Mihály, Szent Ágoston és a Szent Kereszt tiszteletére rendelt monostorokat már jól ismerjük a *Vetus Registrum* anyagából, de a Pagius-féle katalógus második szövegegységének legárulkodóbb tévesztése mégis az, hogy Le Paige szerepelteti az *Ocranensis* prépostságot: ez a meghökkentő névalak valószínűleg a jegyzéke 10. sorába egyszer felvett Ócsát jelöli a Schäftlarni, az Ursbergi és a Vincentinus-féle listában. A francia rendtörténész kontaminátuma utolsó, harminckilencedik sorában azt az ivanicsi apácázárdát is említi, amelyik nemhogy 1320-ban, de már 1294-ben sem volt a premontreiek kezén – szerepel viszont a *Vetus Registrum*-ban. Gédert (Gedirt) a Pagius-féle lajstrom *Gedir sive Geidel* névalakkal jegyzi: előbbi forma az 1294. évi jegyzékekre jellemző, utóbbi viszont megint csak az 1264 után keletkezett régebbi *corpusra*. A szerkesztői eljárás teljesen világos: Le Paige nyilván ismerte a *Vetus Registrum* valamelyik – esetleg töredékes – másolatát, és azokat a névalakokat, amelyeket első számú

24 Az öt apátság: Gradec (Hradisko) és Luka Morvaországban, Litomyšl, Strahov (Mons Sion) és Zábřovice Csehországban.

25 Oszvald F.: i. m. 237–238.

26 Oszvald F.: i. m. 238.

forrásában, a rendi káptalan 1294. évi dekrétumában nem talált meg, egyszerűen odacsapta a jegyzék végére.

Le Paige műve tehát éppen a két nagy szöveghagyomány kontaminátumát nyújtja át nekünk 1320-as dátummal. Csakhogy ezek a szöveghagyományok jóval korábbiak: a francia rendtörténész egyik kútfőjének anyaga legkésőbb 1270 körül felbukkant a *Vetus Registrum* szinoptikusaiban, másik kútfőjét pedig több oklevél hiteles közlése keltezi kétséget kizáró módon 1294-re. A Pagius-féle jegyzék kevesebbet ad a hazai rendtörténeti kutatás számára, mint a Backmund által jegyzett kilenc katalógus bármelyike, de még a Lairuelz-féle kontaminátumot is nagyobb haszonnal forgathatják kutatóink, hiszen az a *Vetus Registrum* anyaga mellett egy olyan szöveghagyomány nyomait is őrzi, amelyet más kútfőkből már nem ismerhetünk meg. Le Paige magyar jegyzékének az összes forrását ismerjük, és másolatban mindegyik ránk is maradt. A Pagius-féle katalógus, amelyet Oszwald Ferenc még úgy üdvözölt, mint „a nagy kaoszban az egyetlen fix pont”-ot,²⁷ számunkra legfeljebb tudománytörténeti érdekességet jelenthet – de semmiképpen sem hiteles kútfő a magyarországi cirkária 14. századi históriájára: a hazai szaktudomány jelenlegi álláspontjával ellentétben többek közt arra sem nyújt bizonyítékot, hogy a magyar monostorok 1320-ra valóban kikerültek volna a cseh- és morvaországi apátok felügyelete alól!

Árpád-kori premontrei rendtörténetünk legjelentősebb külhoni forráscsoportjának, a 13. századi monostorjegyzékeknek az együttese három, vélhetően teljes egészében ránk maradt és további egy – kis részben rekonstruálható – önálló szöveghagyományt képviselő családra bontható. Az Első ninivei katalógus szerény anyaga nem gazdagítja új adatokkal ismereteinket, a Második ninivei katalógus viszont független és megbízható kútfőnk, amelyet Oszwald részletesen is bemutatott nagy hatású cikkében. A *Vetus Registrum* szoros rokonságot mutató három jegyzéke kirívóan sok hibával közli a magyar monostorok neveit, és az egyházmegyékbe sorolást illetően is többször téved. Témánkba vágó passzusainak elemzése azt mutatja, hogy a Vincentinus-féle jegyzék régebbi keletkezésű, mint a Schäftlarni, sőt – közvetve vagy közvetlenül – valószínűleg forrása is volt ez utóbbinak. A Vincentinus-féle katalógus magyar anyagának keletkezési idejét – éppen e filológiai rokonság alapján – a Santifaller által ajánlottnál lényegesen pontosabban keltezhetjük: a jegyzéket 1264 után, de legkésőbb 1270 körül állíthatták össze. A *Vetus Registrum* leszűkíti a darnói, a géderi (gediri), a szaggyúii és a szalánkeméni rendházak alapításának lehetséges évkörét, és egyértelmű bizonyítékot nyújt arra, hogy Horpácson igenis létezett premontrei monostor a 13. század második felében. Ez utóbbi állítást a Servais de Lairuelz által idézett, nézetünk szerint legalább részben önálló szöveghagyományt képviselő Osterhofeni jegyzék rekonstruált adata is megerősíti. Végül a Backmund által *Catalogi Recentiores*nek nevezett három lista magyar anyaga pontosan keltezett, jó minőségű forrásunk, a Pagius-féle katalógus viszont használhatatlan a hazai rendtartomány 14. századi állapotainak felidézésére.

²⁷ Oszwald F.: i. m. 233.

Függelék

A Vetus Registrum jegyzékeinek magyar vonatkozású részlete
a Vincentinus-féle katalógus alapján²⁸

Nomina Ecclesiarum Premonstratensis Ordinis [...] Circaria Hungarie: Waradiensis Dyocesis: Sanctus Steffanus,²⁹ Alska.³⁰ Strigoniensis Dyocesis: Thowrs,³¹ Bozok,³² Saga, Insula Leporum, Beyn,³³ Turoil,³⁴ Samboth,³⁵ Moik,³⁶ Schida, Chute. Iauriensis Dyocesis: Schirna,³⁷ Royke,³⁸ Jurla,³⁹ Mowricida,⁴⁰ Gerla,⁴¹ Horpaz. Vesprimiensis Dyocesis: Choppefew,⁴² Ratold. Quinque Ecclesiensis Dyocesis: in Suda Lazari,⁴³ Sanctus Augustinus. Waciensis Dyocesis: Sancta Crux, Graba,⁴⁴ Albea,⁴⁵ Dornaw, Hotwan,⁴⁶ Cukins,⁴⁷ Sanctus Michael. Agriensis Dyocesis: Jazzaw, Oca,⁴⁸ Lelesz,⁴⁹ Dorozza sorores,⁵⁰ Abraham, Syda,⁵¹ Paulini monasterium, Slanchenmund,⁵² Soprizza sorores.⁵³ Colocensis Dyocesis: Geydel,⁵⁴ Sadwa,⁵⁵ Zenylni,⁵⁶ Magedlin.⁵⁷ Ysagrabiensis Dyocesis: Iwancia sorores.⁵⁸

28 *N. Backmund*: i. m. III. 412–413.

29 Váradhegyfok – a Schäftlarni (= S) és az Ursbergi (= U) katalógusban: Sanctus Stephanus.

30 Almás – S: Aiska.

31 Turóc – S és U: Thours.

32 S: Bozob, U: Bozock.

33 S és U: Bein.

34 Turóc (Turul) – S: Curocl.

35 Zsámbék – S: Stainboch.

36 U: Moick.

37 Csorna – S: Schirua.

38 S: Roykae.

39 Túrje.

40 S: Morricidia, U: Movricida.

41 Túrje.

42 Kaposfő – S: Choppephev, U: Choppefew.

43 S: Insula Lazari, U: Insula Lasari.

44 Garáb.

45 S és U: Albei.

46 S és U: Hocwan.

47 Kőkényes – S: Cuknis.

48 Ócsa.

49 S: Lellez, U: Lelez.

50 S és U: Drozza sorores.

51 S: Ovdan, U: Cudan.

52 Szalánkemén – U: Schlanckenmundt.

53 S: Zopprizza sorores, U: Sopprizza sorores.

54 Géder – U: Geidel.

55 Szaggyú – S és U: Zadwa.

56 S: Zeynlin, U: Zindlin.

57 S és U: Maegedlin.

58 S és U: Ywancia sorores.

TAMÁS KÖRMENDI

HUNGARIAN ASPECTS OF THE THIRTEENTH-CENTURY CATALOGUES
OF MONASTERIES OF THE PREMONSTRATENSIAN ORDER

The catalogues of monasteries of the Premonstratensian Order represent the most important foreign group of sources for those studying the history of the Premonstratensian Order in Hungary during the Arpadian era. The catalogues were compiled on the instruction of the provost (Dominus Praemonstratensis) or the general chapter. Their purpose was to provide an overview of the monasteries of the Order, which had spread throughout Europe, thus facilitating their direction. Currently we know of nine such catalogues, three of which have survived in complete form. The others constitute a family of papers that may be partially reconstructed and contain independent textual features. The *Catalogus Ninivensis* is a reliable and authentic source concerning the state of the Hungarian circary in 1235. The group called *Vetus Registrum* (after Norbert Backmund) comprises three catalogues: *Catalogus Vincentinus*, *Catalogus Ursbergensis* and *Catalogus Scheftlarnensis*. The three closely related catalogues list the names of the Hungarian monasteries with many flagrant mistakes. An analysis of the passages relevant to our topic demonstrates that the *Catalogus Vincentinus* is older than the *Catalogus Schleftlarnensis*. Indeed, the former appears to have been – directly or indirectly – a source of the latter. Owing to this philological affinity, we may date the origin of the Hungarian material of the *Catalogus Vincentinus* more precisely than the time-span of thirty years indicated by western scholars (1260-1290). Thus it appears that the catalogue was compiled after 1264 but by – at the latest – about 1270. The first known mention of the houses in Darnó, Géder (Gedir), Szaggyú, and Szalánkemén occurs in the *Vetus Registrum*, and there is clear evidence of a Premonstratensian monastery in Horpács in the second half of the thirteenth century. This last claim is backed-up by a piece of data of the Osterhofen catalogue reconstructed using philological methods; the catalogue was cited by Servia de Lairuelz and in our view comprises, at least partially, independent textual features. Finally, the Hungarian material from 1294 contained in the three lists called *Catalogi Recentiores* by Backmund, is accurately dated and represents a quality source. The *Catalogus Pagiensis*, on the other hand, is useless for any examination of conditions prevailing in the Hungarian Province in the fourteenth century.